

Tisztelt előadó kollégák, kedves hallgatóság, hölgyeim és uraim!

A mai konferencia az ima teljes fenomenológiáját kapcsolja össze a tudományos gondolkodással. Platon Szókratésze szerint mindaz tanulmányozható a bölcsélet látszerén keresztül, ami tanulható. Amikor az evangéliumok tanúsága szerint a tanítványok egyike azzal a kéréssel fordul Jézushoz, hogy

אֲדוּנִי, לְמַדְנִי לְהַתְּפִילָּל.

Azaz

Uram, taníts minket imádkozni [...]!

akkor a laikus zsidó nép, a föld népének jámbor lelkéből olyan kérés szakad föl, melyre nem csak a *Miatyánk*, azaz a rabbinizmus reggeli imádságának fohászaiból összeállított, mintegy félkáddis hosszúságú imakompendium a válasz, hanem az azzal nagyjából egyidős, szintén a nép számára az ún. Nagy Gyülekezet tagjai, az הגדולה אנשי כנסת által előre megszerkesztett, bár az imát mormolóknak itt-ott némi szabadságot is hagyó állóimádság, az עמידה, a שמנה עשרה is. Az időközben eltelt jó kétezer évben mind a zsidó nép, mind pedig az egyház népe jó alaposan megtanult imádkozni. A jelzett két, ősi ima köré legalábbis továbbiak sokasága szervesült. A reggeli héber imádságban például az állóima eredetileg oly szikár sövénye köré zsoltárlugasok, bibliai idézetek, arámi nyelvű esdeklések és a Misna, valamint a Gemará különböző épületes, tanulságos idézeteinek oly kusza szövedéke nőtt, sőt burjánzott el, hogy komoly időbe telik, míg a hívő lélek nap mint nap átverekedi magát csalafinta indáin, tövistől sem mindig mentes szakaszain. Az előimádkozó, a kántor, héber terminussal élve, a שליח הציבור, tehát a közösség küldötte, de ha tetszik hát épp ügynöke, kéme, felderítője liturgiai jártassága, értelmezői adottsága, kevésbé balszerencsés esetben énekhangja csapást nyit persze az arameus és héber imák ősrendetegébe, s az imára mindig pontosan, bár némiképpen eltérő időben érkező minjántagok követik is őt, de azért persze követik egymás életének eseményeit is, fölszámolva a liturgiában rejülő áhítat csöndes esélyét, színre víve a gyülekezet morajló alapzajában azt a teológiai alaptételt, hogy Ábrahám szövetsége az Örökkévaló és a nép között kötött, a nép meg már csak ilyen: lármás. A héber ima leglényegibb jellemzője épp ezért az, hogy zajlik. A Jóisten sem veheti zokon tőlünk, ha a harmincadik zsoltár második versének hadarása közben, amikor is az ellenségről van szó, kiszólunk az imából és megtudakoljuk, hogyan szolgál padtársunk nevének egészsége. A népnek az ima szerkesztettségére adott kései, testbeszéddel is kísért válasza ugyanis, hogy Isten valódi nyájaként viselkedik, azaz szertebóklászik. Az előimádkozót ugyan követni próbáló, ám ilyen-olyan tereferék okán, ekkora-akkora késések miatt imájukban eltérő helyen tartó hívek egyenetlen egysége jelenti a meghittent együtt imádkozó zsidók gyülekezetét. Az egyszemélyes előörsként előreküldött és a padtársával, illetve a harmadik szomszédjával folytatott eszmecsere lehetőségéből teljesen igazságtalanul kiresztett előimádkozó feladata, szent és némiképp lehetetlen küldetése mindeközben épp az, hogy az általa recitált ima minden megszerkesztettsége dacára kiöntse a közösség lelkét az Örökkévaló elé. Bármilyen is legyen az a kollektív psziché, melyet épp az előimádkozónak a feladata bő sugárban kiönteni, a zsidó liturgia vonatkozó kifejezése, a השתפכות־הנפש olyan terminus, melynek bibliai forrása e konferencia számára is szolgálhat tanulsággal. Ha ugyanis a Bibliát magát kérdezzük arról, kitől tanuljunk imádkozni, akkor a Szentírás bajosan fog Jézushoz, vagy a Nagy Gyülekezet tagjaihoz irányí-

tani bennünket. Bizony a korai próféták egyikéhez küld minket, jelesül Elkáná ben Jeochám házastársához, Sámuel próféta édesanyjához, Hannához.

Az imádság ráolvasásnál hosszabb biblikus archetípusa ugyanis a Hanna által a silói szentélyben elmondott ima. Helyesebben kevésbé az ima a maga szószerintiségében, mint inkább az imádkozás a maga folyamatában és hangoltságában. Az imádkozás lényegét kibontó narratíva biblikus tucattörténetként indul.

Sámuel próféta anyja meddő. Márpedig a meddőség a legáldatlanabb állapotok egyike. Ezzel az élethelyzettel az Isten általi egyfajta elhagyatottság képzete társul, jelesül az, hogy Isten nem emlékezik meg az érintetről, eszébe se jut. A meddőség állapota ebben a világnézeti látókörben abból fakad, hogy Isten a meddő nőről megfélekedett, a természet rendje az ő esetében épp ezért zökken ki a maga megfelelő menetéből. A megfélekedés leírásánál számtalanszor fordul el az elhajítás, a maga mögé vetés képe, képzete. Ilyen értelemben tehát a meddőség Isten eltávolodását, a meddő nő és Isten közötti távolságot jelez.

A bibliai történet az Isten általi elfeledettség megszügyenítő, mert az asszonyi lét értelmétől megfosztó jellegét kis családszociológiai karcolatba rejti. Pniná, Elkáná második, neki gyermekeket szülő felesége Hannát, a férjük által kedvelt főfeleséget kigúnyolva emlékezteti riválisát meddőségére, valahányszor fölzarándokolnak a szentélybe. Márpedig a család jámboran vallásos. Évről évre fölmegy Silóba, hogy ott áldozzon az Örökkévalónak.

Ezen a ponton számot kell vetnünk azokkal a különbségekkel, melyek a szentélybeli kultuszt elválasztják a zsinagógákban, vagy a keresztény templomokban zajló liturgiától. Az áldozatbemutatás héber fogalma, a קָרָבן קִרְיָב tőhangzókra megy vissza, s annyit tesz: *közeledés, közelség*. Az Isten és az ember közti távolság leküzdése mint istentiszteleti forma jellemző módon nem verbális, hanem praktikus. Cselekedeten alapszik, látványos ténykedésen, jól begyakorolt, szertartásosan végzett mozdulatsoron. Az istentisztelet, héber terminussal élve az עֲבוּדָה ה' ekkor még teljes egészében עֲבוּדָה הַקִּירְבָנוֹת, a kirendelt áldozatokat bemutató oltárszolgálat. Családi ünneppé is azért válhatik a zarándoklat, mert az áldozati állat húsból az áldozatot bemutató család is részesült, sőt e korai időben másként, mint áldozati húsként nem is ehettek húst a vallásos zsidók. Maga az áldozatbemutató zarándoklat, a Szentélyhez történő járulás, az áldozat rituális leölése, a teremtett állat lelkének kiontása hozza el Isten közelségét. Az Isten és ember közötti kapcsolatot az élet kioltását végző szakrális cselekedet, nem pedig az ajkak mozgatása, a beszéd teremti meg. Annak cáfolhatatlan bizonyítékává, hogy az Istenhez történő közeledésnek ekkor még mennyire az áldozat, a קִירְבָן a mintaképzete, épp Hanna imája válik. Sámuel első könyvének első fejezete kilencedik versének tanúsága szerint Hanna olyan szokatlan dolgot művel, amivel azonnal megrökönyödést vált ki: föláll az áldozati lakomától, s visszatér a Szentélyhez, leborulni, ma azt mondanók: imádkozni, de imája nem egyszerűen esdeklés, hanem jellemző módon fogadalom:

„Seregek Ura, ha meglátod szolgálód nyomorúságát, megemlékezel rólam és nem feledkezel meg szolgálódról, fiúgyermeket adván szolgálódnak – akkor az Örökkévalónak adom egész életére és borotva nem fogja érni a fejét!”

A korabeli óhéber liturgia ismeri az áldozati fogadalom intézményét. Győzelem, családi boldogság esetére áldozati fölajánlást volt szokás tenni. Az egyik legismertebb ilyen eskü alatt tett ígélet a bíró, Jiftách fogadalma, aki a házából elsőként elébe siető személyt ajánlja föl áldozatul. Tudjuk, lánya siet majd elébe. A Biblia ugyanis nem szemérmeskedik, a szerkesztési és kanonizációs folyamatokat túlélő megfogalmazás-részletek nem csak a zsidó vallásnak a monoteizmus fejlődési fokát megelőző stádiumait tükrözik vissza megejtően szép őszinteséggel, de azt a kort is, amikor a zsidók még bizony áldoztak embert az Örökkévalónak. Hanna fogadalmában erre játszik rá. Ha tetszik, liturgiátörténeti para-

digmaváltást hajt végre: megkoncipiálja a negatív emberáldozatot. Sámuel, a prófétát, a fiát. Hanna fogadalmában az őt meddővé tevő isteni felejtés tagadja meg a létezését a meg nem született gyermektől, aki potenciálisan már régen megszülethetett volna, s aki azért nincs, azért nem él, mert Isten megfeledkezett az anyjáról. A meg nem született gyermek az isteni meg nem emlékezés áldozata. A fogadalom ezt az áldozati viszonyt feszegeti tovább és emeli át egy teljesen más áldozati dimenzióba. Ha Isten nem áldozza föl többé a meg nem született fiút feledésének oltárán, ha tehát megemlékezik Hannáról mint anyáról, akkor ő a megszülető gyermeket Istennek szenteli, örök isteni szolgálatra adja, végleg Isten és a Szentély közelébe viszi, azaz föláldozza, de Jiftáchtól eltérően nem azért, hogy elveszi az életét, hanem éppen ellenkezőleg, hogy a fiú életét Isten szolgálatára szenteli, Isten nazírvává teszi. Az áldozat életkioltó jellege annyiban marad csak fenn, él tovább Hanna fogadalmában, hogy azal ő mint anya lemond gyermekéről, lemond arról, hogy a várva várt gyermek élete részévé válhassék, ilyen értelemben tehát igenis életet áldoz föl Hanna, gyermekével lehetséges közös életét. Nagyon komplex és radikális *ad absurdum* gondolása ez az emberáldozatnak és a oltári szolgálatnak egyaránt. Nem csoda hát, hogy Éli, a főpap fölfigyel Hannára. Heves gesztikulálását, halk, maga elé motyogó imáját félreérti, és feddő szóvá teszi: „Meddig részegeskedel még? Ideje, hogy kijózanodjál a bor hatása alól!” A nők imája fölött értetlenkedő, a nőből csak ledérséget és mámort kinéző morálteológia csődöt mond az ima autenticitásának viszonylatában. Hanna felelete liturgiátörténetileg meghatározó jelentőségű szójáték: „Nem, uram, szomorú szívű asszony vagyok én, s nem ittam sem bort, sem részegítő italt, csak a szívemet öntöttem ki az Örökkévaló előtt.” Ebben a nagyon tömör ellenkezésben hangzik el először a héber liturgia alapfogalma, a השתפכות־הנפש. Igaz, nem nominális, hanem igei szerkezetben: kiöntöttem a lelkemet az Örökkévaló előtt, ה' לפני לִפְנֵי ה'. Talán kétszeres szójáték is ez. Egyfelől Hanna magára veszi a részegség vádját: ahogy a részeg fölöklendezi, ami benne van, nem tehet mást, úgy tört ki Hannából is az imént a fogadalmi ima. Az ima ebben a megközelítésben zsigeri őszinteséget, a hívő megtestesült, mert testéből föltörő hitelességét hordozza. A Misná Zvachim, tehát áldozatokkal foglalkozó traktátusának ötödik fejezete már jóval a Szentély pusztulását követően a szemtanú nemzedék utolsó élő tanúságtevőinek emlékei alapján rekonstruálja a templomi kultuszt. A perek első misnája az áldozati vérnek a külső oltár nyugati alapjára történő locsolását ugyanazzal a שֵׁפָךְ igével írja le, ahogy Hanna is lelkének kiöntését. Ha nem hagyjuk a feledés homályába veszni, hogy az áldozati vér az áldozati állat lelkét hordozó médium, tehát voltaképpen a lélek szinonimája, szinekdochéja, akkor hirtelen plasztikussá válik, hogy Hanna szavai mennyire az áldozatbemutatás templomi terminológiáját lendítik játékba. A gyermek vérenek ontása helyett saját lelkének öntésével Hanna önnönmagát áldozza föl, önnönmagával, közvetítő médium, áldozati állat nélkül közelít az Örökkévalóhoz. A prófétanő ugyanis nem csak annyiban önti ki a lelkét az Örökkévaló elé, amennyiben teljes őszinteséggel nyilvánul meg előtte, nem hallgat el előle semmit, hanem spirituális értelemben a meddő nő anyai lelkét áldozza föl az Örökkévalónak tett fogadalmában, amellyel lemond a gyermekéről. A bibliai elbeszélés szemléletessé is teszi, mekkora áldozatot hoz fogadalmával. A gyermek megszületése után Hanna halogatja a gyermek elválasztását, hogy minél később kelljen lemondania róla, kelljen föláldoznia anyaságát saját jámborságának oltárán, vagy ha őszintébbek akarunk lenni, Isten feledékenységének áldozóhalmán.

Hanna éppen azért válhatik az imádkozó zsidó archetípusává, mert képes arra, hogy szájon át mutasson be áldozatot, az áldozata fájdalmasan őszinte és teljes legyen. Nem véletlen, hogy a zsidó újév ünnepi liturgiájában Hanna imája központi szerepet kap, ez az első napra kirendelt prófétai szakasz.

A rabbinikus vallásjog e történetből véli kitanulni, hogy az egyéni imát félhangosan motyogva kell mondani, hogy a hangok hagyják el az ajkat, de a szomszéd már ne értse, miként a Hannát főpapi megfigyelés alá vonó Éli sem értette, csak értelmezte, amit látott. Jellemző módon rosszul.

Elul hava van. Imáink végén megszólal a kos szarvából készült kultikus kürt, a sófár. A zsidó újév engesztelő, bűnbánó imáira készülünk. S valahányan a hagyomány felé fordulunk a helyes ima önkifeje-

zési formáit keresve, Hannával, a főpappal is vitába szálló vagány anyával találjuk szemben magunkat. Tőle tanulunk imádkozni, mert valójában tőle tanulták az ima lényegét a Nagy Gyülekezet férfiai éppúgy, mint a názáreti ács fia. Merjük megtörni a rendes rutin megszokását, az áldozatok unalmas rendjét, merjük ráadásként, muszáfként az oltárra önteni a lelkünk! Merjük átspiritualizálni, ami ősi és ezáltal megközelíthetetlen. Isten lélekkel, lélekben közelíthető csak meg! Az isteni elvárás teljesítése csak közelítően lehet pontos. A konferenciát ezzel megnyitom!